

Маловідомі сторінки історії

З історії Державного Політичного управління України

«Український історичний журнал» починає передрук перекладених з російської мови нарисів С. С. Дукельського про діяльність органів Всеукраїнської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (ВУЧК) в роки громадянської війни. Автор книги у 1919—1920 рр. був одним з керівних працівників Центрального управління особливих відділів Південного і Південно-Західного фронтів, заступником начальника Особливого відділу ВУЧК. Саме він вів слідство у відомій «Справі членів ЦК УПСР», судовий процес над якими відбувся у травні 1921 р.¹ За його активною участю також велася підготовка судового процесу щодо членів іншої організації — так званого «Комітету врятування Батьківщини».

Видання пропонованої читачеві книги має складну й цікаву історію. Рукопис її першої частини був підготовлений автором у 1922 р. і переданий до Держвидаву України. Наступного року вона була набрана, але на полиці магазинів так і не потрапила. Набір був розсіпаний, сліди її загубилися. Однак автор книги тоді не був звільнений з роботи в ДПУ чи навіть понижений в посаді. Він ще тривалий час працював в органах держбезпеки, вижив у найскладнішу пору середини 30-х років. А на початку 1938 р., очевидно, з врахуванням його «письменницького дебюту» чи нахилу до «драматургії» процесів був призначений головою Комітету у справах кінематографії. Про його роботу на цій ниві талановито розповів кінорежисер М. Ромм².

Тепер щодо самої книги. Це перша на той час спроба подати більш-менш систематизований начерк діяльності органів ВУЧК в основному в 1920 р. Сильною стороною праці було те, що її автор — кадровий чекіст, безпосередній учасник багатьох описуваних подій. Жанр публікації можна визначити як своєрідну документально-публіцистичну оповідь.

Автор не претендує на повноту викладу, визнаючи, що книга готувалася поспіхом і у ній «зібрана лише незначна частина найбільш характерних епізодів з діяльності українських органів ЧК за 1920 рік».

Основну увагу С. С. Дукельський приділяє діяльності органів ВУЧК щодо очищення тилу від злочинних елементів, ліквідації бандитизму, особливо влітку 1920 р. Широко представлено в праці матеріали оперативних розробок чекістів у справі визначення місць дислокації, керівного складу, чисельності, озброєння банд, їх дій. Значне місце відводиться боротьбі проти організованого повстанського руху — петлюрівського і махновського.

У книзі розповідається про викриття та ліквідацію двох контрреволюційних організацій — «Комітету визволення України» та польської військової організації «Р. О. W.». Слід зазначити, що автор роз-

¹ Дело членов Центрального Комитета Украинской партии социалистов-революционеров Голубовича, Петренка, Лизанивского, Часныка, Ярослава и др.: Стенограф. отчет. Под редакцией Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского.— Харьков, 1921.

² Ромм М. Устные рассказы.— М., 1989.— С. 60—74.

криває й «технологію» чекістської роботи, яка в умовах громадянської війни нерідко мала репресивний характер: ув'язнення до концтаборів, експропріація матеріальних цінностей, примусові роботи тощо. Не виключено, що саме цей аспект став однією з причин заборони книги.

Подajući на розгляд читача цей матеріал майже семидесятилітньої давності, хотілося б зробити кілька загальних зауважень. Найголовніші з них полягають у необхідності критичного сприйняття та осмислення описуваних автором подій. Багато з них подається крізь призму суб'єктивного, суто професійного, вузькокласового підходу. Візьмемо, наприклад, характеристику махновщини. Вона подається як різновид бандитизму, що на час створення книги зумовлювалося політичними мотивами, а потім утвердилася в радянській історіографії. З точки зору дня сьогоднішнього це, зрозуміло, спрощена і одномірна оцінка.

Ще більш вдумливого підходу вимагає використання даних про вищезгадані контрреволюційні організації. Характерно, що як головні аргументи автор нерідко наводить зізнання самих заарештованих, зокрема, в справі харківського відділення «Р. О. W.» про підготовку замаху на Голову РНК УСРР Х. Г. Раковського.

У розпорядження С. С. Дукельського з дозволу тодішнього керівника ВУЧК В. М. Манцева були надані службові документальні матеріали, які згодом були втрачені чи зберігалися у відомчому архіві. Гадаємо, що на процесах початку 20-х років навряд чи застосовувалися методи суцільної фальсифікації фактів і документів, характерні для наступного періоду. Хоч і до перших справ є підстави ставитися критично, по можливості перевіряючи їх на основі інших матеріалів.

Так, у нещодавно переданих до АН УРСР щоденниках одного з лідерів Центральної ради, а потім віце-президента ВУАН С. О. Єфремова є виклад його бесіди з одним із свідків у «Справі членів ЦК УПСР» Хименком: «Коли я запитав його, з яким лицем розказував на суді небилиці, він зрікся: «не казав». А на питання, чому ж стоїть у стенографічному звідомленні, одно мовив: то вони самі вигадали». Хименко виявив був навіть охоту написати мені свого роду розписку, що він того не казав». Безперечно, такі спогади не є доказом, проте вони змушують замислитися читача, а особливо дослідника над мірою достовірності поданих у книзі С. С. Дукельського фактів.

Р. Я. Пуріг (Київ)

С. Дукельський

ЧК—ДПУ

ЧАСТИНА I

Пролетаріату,
чия диктатура нещадно
карає своїх ворогів,
дані нариси присвячуються

Передмова

Дана книга являє собою ряд нарисів з історії боротьби українських органів ЧК—ДПУ проти світового імперіалізму і вітчизняної контрреволюції протягом 1920—22 рр.

На долю Радянської України випала винятково важка боротьба за існування. На неї з самого початку революції вступили очі хижі імперіалісти Німеччини і Антанти.